

e - m e e s t e r w e r k

e-tijdschrift van het PHG

uitgegeven onder verantwoordelijkheid van het Peeter Heynsgenootschap voor de geschiedenis van het talenonderwijs in de Lage Landen

www.peeterheynsgenootschap.nl/e-meesterwerk.html

Gepubliceerd: 4 maart 2009

Madeleine van Strien-Chardonneau

Universiteit Leiden

Marie-Christine Kok Escalle

Universiteit Utrecht

Van Parival tot Baudet

De Franse taalmeester en zijn leerlingen in de Noordelijke Nederlanden, van de 17^e tot de 19^e eeuw. Vorming tot cultureel comparatisme via het vreemde-talenonderwijs

English abstract

In Holland, the teaching of French as a foreign language has a long tradition. From the sixteenth century onwards language teachers, often multi-lingual themselves, have reflected on the practicalities of their speciality and produced a vast number of textbooks and other educational works (Parival, Marin, Baudet, but also Piélat, Mauger, du Casquet). Books confer to the pupils a vast amount of knowledge in many fields, preparing them as social and cultural beings. They enable the pupils not only to find out about the foreign language and its culture, but also their own world. The teacher acts as a social, educational and cultural intermediary, helping to shape the identity of those he teaches.

0 Inleiding

Ter gelegenheid van de wederopstanding van *Meesterwerk* in digitale vorm willen we een schets geven van het onderzoek waarmee we al een aantal jaren bezig zijn, namelijk een culturele benadering van de geschiedenis van het Franse taalonderwijs in de Noordelijke Nederlanden¹.

---

¹ In 'Teaching of Foreign Languages in the Low Countries' onderstrepen de auteurs dat de geschiedenis van het vreemdetaalonderwijs niet alleen vanuit de linguïstiek benaderd moet worden, zie Van Els & Knops (1992).

Een overzicht van het onderzoek naar het onderwijs van de Franse taal vanaf de zestiende eeuw was ook te vinden in *Meesterwerk* in zijn oude vorm, met de artikelen van onze gewaardeerde collega Pieter Loonen, die ook bijdragen heeft geleverd² aan verschillende bundels over het vreemde-talenonderwijs in de Nederlanden, en met de aankondiging van het onderzoekproject onder leiding van P. Swiggers over Franse grammatica's³. Naast het pionierswerk van Riemens (1919) zijn deze artikelen voor ons onderzoek zeer nuttig geweest, alsmede het werk van N.L. Dodde en C. van Esseboom over de Franse school⁴, voornamelijk in Dordrecht, maar het is vooral W. Frijhoff die, als historicus, het onderzoek naar het gebruik van het Frans als vreemde taal in Nederland heeft geproblematiseerd⁵. Het onderzoek op dit gebied is ook tastbaar in de nu al 37 nummers van *Documents Sifiles* (Société internationale pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde), een periodiek die zich al 20 jaar bezig houdt met de geschiedenis van de Franse taal buiten Frankrijk⁶.

In deze bijdrage zullen we eerst een beeld schetsen van de positie van het Frans in de Noordelijke Nederlanden, en ter illustratie enkele taalmeesters noemen om vervolgens een aantal leerboeken en hun methodologie te presenteren⁷. In laatste instantie proberen we na te gaan in welke mate het leren van de vreemde taal - hier dus het Frans - het identiteitsproces van de leerlingen kan beïnvloeden en bevorderen.

1 Het Frans in de Noordelijke Nederlanden vanaf de zestiende eeuw

Het Frans is in de Lage Landen in de Middeleeuwen al een gesproken taal, zowel aan de verschillende hoven als in de handel. Vanaf de zestiende eeuw heeft ook de godsdienst in belangrijke mate bijgedragen aan de verspreiding van de Franse taal in Noord-Europa.

1.1 De Refuges zijn bij uitstek een middel tot verspreiding van de Franse taal

In het huidige Nederland worden de Franse taal en de Franse familienamen die hier nog steeds voorkomen, vaak geassocieerd met de 'Hugenoten'. Maar minder algemeen bekend is het feit dat lang vóór de komst van de Franse Hugenenoten, Waalse protestanten sinds het begin van de Reformatie in de zestiende eeuw hun toevlucht in Noord-Nederland zochten.

Franstalige 'uitgeweken' protestanten komen dus in grote aantallen naar Nederland, niet alleen als gevolg van de politiek van Lodewijk XIV met als hoogtepunt de Herroeping van het *Edit de Nantes* (1685), waardoor vele Franse protestanten Frankrijk ontvluchtten, maar aanvankelijk als gevolg van de Contra-Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw. Deze groep wordt aangeduid als de *Refuge wallon*.

---

² In het bijzonder heeft Loonen (1939-1999) bibliografisch onderzoek gedaan over Duez (geboren in 1609 - overleden rond 1670), zie Loonen (1993), Loonen (1995), en over Marin, zie Loonen (1997a) en Loonen (1997b). Zie ook Loonen (2000).

³ Zie Swiggers & De Clercq (1995), Swiggers (1998).

⁴ Dodde (1997), Dodde & Esseboom (2000).

⁵ Frijhoff (1989a), (1989b), (1990).

⁶ Zie o.a. Kok Escalle & Van Strien-Chardonneau (2005).

⁷ We hebben hier gekozen voor leerboeken die expliciet gericht zijn op spreekvaardigheid door middel van samenspraken. Er bestaan allerlei andere leerboeken die teksten aanbieden voor het lezen en/of vertalen.

De ontvangst van de Franssprekende protestanten, vooral in de provincies Holland, Gelderland en Overijssel, door steden die hen speciale voorrechten toekennen, werd niet door iedereen gewaardeerd. Toch slagen velen van de eerste generatie vluchtelingen erin emplooi te vinden als taalmeesters, schoolmeester of schooljuffrouw, vaak met een internaat aan huis (Frijhoff 1986, 1989).

De band tussen de Waalse kerk en het onderwijzen van de Franse taal zal lang in stand blijven. Nog aan het begin van de negentiende eeuw richt het gemeentebestuur van Deventer zich bijvoorbeeld tot de Waalse kerk in Amsterdam, met de vraag naar een geschikte meester of 'demoiselle' om aan school les te geven⁸. In de late twintigste eeuw gingen studenten van de Vrije Universiteit regelmatig naar de Waalse kerk in Amsterdam en daardoor konden ze ook hun Frans oefenen.

Als we de tientallen boeken bekijken die voor de studie van het Frans als vreemde taal sinds de zestiende eeuw geschreven werden, kunnen we een onderscheid maken tussen Vlaamse taalmeesters (meestal uit Antwerpen) zoals De Vivre, Berlaimont, Gabriel Meurier⁹, Peeter Heyns¹⁰ en zonen, van wie de taalboeken later in de Noordelijke Nederlanden gebruikt werden, en Franse taalmeesters, voornamelijk 'uitgeweken' protestanten of Hugenoten¹¹ zoals Nathanael Duez, Thomas la Grue, Barhélemy Piélat en later Pierre Marin.

1.2 Het Frans: vraag en aanbod

Het aanbod van het Franse taalonderwijs is gericht op het diverse publiek dat behoefte heeft aan de Franse taal, zowel om sociale als professionele redenen.

Het leren van het Frans is altijd van praktisch nut: men heeft het nodig voor de uitoefening van zijn beroep, of omdat het een sociale status geeft, die van de 'honnête homme' of van een 'demoiselle de bonne éducation'. Zo maakt het Frans deel uit van de opvoeding van kinderen, zowel jongens als meisjes, van de aristocratie en de hogere burgerij.

Volgens De Clercq, Lioce en Swiggers (2000) zijn de eerste Franse scholen in de Noordelijke Nederlanden bestemd voor jonge kinderen, tot ongeveer 10 jaar, uit immigrantenfamilies van de eerste generatie. Het onderwijs wordt er in het Frans gegeven, aanvankelijk omdat de kinderen nog alleen Frans spreken, later omdat de tweede generatie de Franse taal in ere wil houden als de taal van hun godsdienst. Daarnaast zijn er scholen (ook voor jonge kinderen) waar in het Nederlands Franse taallessen gegeven worden. Er zijn ook Franse scholen voornamelijk gericht op de handel en bestemd voor kinderen vanaf 10 jaar tot 15/17 jaar, die het Frans nodig hadden voor het uitoefenen van hun toekomstige beroep in de handel en de zeevaart.

In de loop van de achttiende eeuw richten die Franse scholen zich minder exclusief op de beroepspraktijk in de handel, maar geven ze een meer algemene vorm van onderwijs, dat als modern wordt beschouwd, omdat er niet zoals op de Latijnse scholen, klassieke talen worden gedoceerd, maar wel moderne vreemde talen, naast wiskunde, aardrijkskunde en geschiedenis. In overeenstemming met

---

⁸ Gemeente Archief Deventer 21. Derde afdeling 1795-1814. Zie ook Kok Escalle (1994), (1995).

⁹ Zie De Clercq (1997) en (2000).

¹⁰ Zie o.m. Meeus (2000).

¹¹ Ze waren niet allemaal protestanten; Jean-Nicolas de Parival, Franse 'spraeckmeester' in Leiden, was katholiek.

de ideeën van de Verlichting en in het bijzonder die van Condillac wordt het leren van vreemde talen zoals het Frans niet alleen gezien als iets van praktisch nut, maar ook als vorming van het intellect (Hassler 1991). Het debat rondom het belang van de grammatica toont ook aan dat men het nut van het vreemdetalenonderwijs wel ziet voor de ontwikkeling van de geest. Naast het Latijn, zou er leven zijn? Bij een moderne opvoeding hoort het leren van de Franse taal, en de Franse scholen worden dus gezien als instellingen voor middelbaar onderwijs naast de Latijnse school. In zekere zin zijn ze de voorgangers van de HBS die in 1863 ingevoerd zal worden.

Naast het schoolonderwijs bestond er individueel onderwijs waar Frans aan huis wordt gedoceerd, zowel bij de meester thuis als bij de leerlingen, onder wie pupillen van de Latijnse scholen die met hun klassieke bagage zich op de universiteit voorbereiden. Tot in de negentiende eeuw besteedde de Latijnse school vrijwel geen aandacht aan moderne talen. Toch hing er verandering in de lucht. Op het Athenaeum illustre te Deventer¹² werd vanaf 1825 Engels en Duits gegeven door Johannes Petrus Arend¹³, geboren te Amsterdam. Naast zijn lessen aan het Athenaeum, gaf hij thuis privéles in de Romaanse talen (Frans, Italiaans, Spaans en Portugees). Hij was dus een polyglot zoals andere Franse meesters, die zich vaak presenteren als meester in meerdere talen. Dit deed bijvoorbeeld in de zeventiende eeuw ook Piélat, die zegt docent te zijn in de Hebreeuwse taal, Grieks, Latijn, Italiaans, Frans, Duits, Nederduits en Engels, maar ook docent in de retoriek, filosofie, theologie et geneeskunde, op de titelpagina van de tweede editie van de *Anti-Grammaire* (1681). Een andere negentiende eeuwse taalmeester die meerdere vreemde talen doceerde, was Engelberts Gerrits (1795-1881). Deze Franse schoolmeester in Amsterdam doceerde ook Engels, en hij schreef schoolboeken voor zowel het Franse als het Engelse taalonderwijs. Gilbert, die vanaf 1775 de *Nouvelle méthode* van P. Marin aanpast, is meester in de Latijnse taal, in de Franse, de Engelse en de Nederlandse. Ebrard du Casquet, Frans schoolmeester in Dordrecht van 1791 tot 1794, geeft vooral Frans maar ook Engels, Duits en Italiaans:

La langue française étant, de celles que j'enseigne dans mon école pensionnaire, la première, la plus generale et par laquelle j'entreprends tous mes écoliers ; j'ai crû aussi devoir écrire en cette langue-ci. J'enseigne aussi, l'Anglais, l'Allemand et l'Italien, avec des sciences necessaires pour cultiver l'esprit de la jeunesse. Mais je ne passe jamais à d'autres choses, qu'avec des écoliers qui sachent déjà le Français au point, qu'en leur enseignant autre chose, la langue française puisse servir pour leur expliquer le reste. (*Entretiens du maître avec ses élèves*, Avant-propos 1792)

Zoals al eerder opgemerkt draagt de Franse school als tegenhanger van de Latijnse school het beeld met zich mee van een moderne opleiding en opvoeding, Het Frans wordt vanaf de achttiende eeuw geassocieerd met de moderne schoolvakken, en de nieuwe ontwikkelingen (uitvindingen), in de maatschappij en de wetenschappen.

---

¹² De beroemde Deventer Latijnse school / Athenaeum Illuster sluit pas in 1878 zijn deuren.

¹³ Arend, die in 1837 van Deventer naar Medemblik vertrok, schreef later een *Algemene Geschiedenis van het vaderland* die in 1844 door de Leidse hoogleraren erg gewaardeerd werd; zie *Het tweede eeuwfeest van Deventer's Athenaeum* (1830: 130). De taalmeester is dus kennelijk niet alleen met taal bezig.

Van deze Franse taalmeesters, sommigen echte polyglotten, willen we ter illustratie een drietal kort presenteren. Eén die in het midden van de zeventiende eeuw Franse les gaf aan studenten van de Leidse Universiteit, één van rond 1700 die taalboeken voor privé- en schoolonderwijs schreef, en ten slotte een onderwijzer uit de negentiende eeuw.

1.3 Ter illustratie enkele voorbeelden van taalmeesters

1.3.1 Jean-Nicolas de Parival (1601-1669)

Wat betreft het onderwijs van het Frans als vreemde taal in het kader van het privé-onderwijs kunnen we het voorbeeld van Jean-Nicolas de Parival geven. Geboren te Verdun in het noord-oosten van Frankrijk in 1601, vestigde hij zich in Leiden in 1624 waar hij bleef wonen tot aan zijn dood in 1669, behalve voor een korte periode in 1666-1667 toen hij in Leuven verbleef (tijdens dat verblijf schreef hij een stadsbeschrijving, *Louvain tres ancienne et capitale du Brabant* (1667). In 1645 werd hij poorter van Leiden; hij stond ingeschreven als 'Johannes Perrival, spraekmeester van Verduyn'. In 1648 stond hij ook in Leiden als wijnkooper ingeschreven en in 1649 schreef hij zich, net als de meeste privédocenten, in bij de universiteit¹⁴.

Zijn hoofdwerk en bekendste publicatie verschijnt in 1651: *Les Délices de la Hollande*, een beschrijving van de provincie Holland, die veel – dertien – edities gekend heeft tot 1728 en tot in de negentiende eeuw door talloze reizigers als reisgids gebruikt werd. Hij heeft ook een staatkundige geschiedenis van de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw geschreven, *Abrégé de ce siècle de fer* (1653-1660) die toen veel succes heeft gehad (tien drukken, met ook Nederlandse en Engelse vertalingen). Maar om aan de kost te komen, werkte hij voornamelijk als 'spraakmeester' en gaf Franse les aan studenten. Zijn beginjaren in Leiden zijn waarschijnlijk niet zo gemakkelijk geweest; een notariële akte uit 1628 toont dat een viertal studenten Parival op hun kosten bij een hospita onderbrachten om van hem Franse les te kunnen krijgen. Kennelijk is Parival een succesvolle leermeester geweest, zoals onder andere blijkt uit de talrijke edities van een grammatica (in het Latijn geschreven) om onder meer de Franse werkwoorden te leren vervoegen (1^e druk: 1645), en uit zijn *Dialogues français selon le langage du temps*¹⁵ (11 drukken tussen 1653 en 1718; nogmaals herdrukt in 1753 en ook in 1774¹⁶): 21 fictieve gesprekken die inzicht geven in het dagelijkse leven van de toenmalige studenten, vooral van de vele Duitstalige edellieden die in Leiden kwamen studeren, en waarvan Parival er zelf soms een enkele op kamers had.

---

¹⁴ Zie Lunsingh Scheurleer, Fock & Van Dissel (1992: 93-95).

¹⁵ Inhoudsopgave van Parival (1656): 1. De la promenade, &c.; 2. Du jardin, des fleurs, & des fruits; 3. Du souper & des viandes; 4. Du déjeuner; 5. D'une visite, de l'Université & de la beauté de la ville; 6. Des nouvelles & des façons de faire des Universitez d'Allemagne; 7. De la pension. Item du voyage d'Allemagne; 8. Des exercices; 9. Des habits; 10. De l'Eglise et des Religions; 11. Des diverses pieces, &c.; 12. Du jeu; 13. D'une lingère, d'un fourbisseur; 14. De la chasse, de la pêche; 15. D'un duel; 16. Des Etudians; 17. Du voyage par la Hollande, & les Provinces Unies; 18. De La Haye, &c.; 19. De la continuation du voyage par Amsterdam, Utrecht, Ter Goude, &c.; 20. Du voyage au Brabant & Flandre &c.; 21. Du voyage de France.

¹⁶ In de STCN is geen exemplaar van de editie van 1774 bekend, maar er is wel een bespreking verschenen in de *Hedendaagsche Vaderlandsche letter-oefeningen* III, i (1774: 379).

1.3.2 Pieter Marin (1667-1718)

Pierre of Pieter Marin (1667-1718)¹⁷ is bekend dankzij zijn *Méthode* die gedurende meer dan 150 jaar bijna ongewijzigd is gebruikt¹⁸. De *Méthode familière* verschijnt in 1698 en werd, met vrijwel dezelfde tekst, nog uitgegeven in 1873. Zie bijvoorbeeld de achtste dialoog:

Vous savez bien ce que vous m'avez promis ma chère mère.
Que *vous ai-je* promis?¹⁹
Des gans neufs & *un éventail*,
Je vous achéterai tout cela.
Mais sera ce bientôt aussi?
Cette semaine.
J'aurois bien besoin aussi *d'un manteau neuf*.
On n'a jamais fait avec vous.
Hé! je vous en prie.
Parlez-moi de cela une autre fois.
Je vous aimerai toujours comme moi-même.
Allez vous en, vous êtes une petite flatteuse.
(1793, 14 ed.,: pp. 90-91)

Vous savez bien ce que vous m'avez promis ma chère mère.
Que *t'ai-je* promis?
Des gans neufs & *un chapeau neuf*.
Je t'achéterai tout cela.
Mais sera ce bientôt aussi?
Cette semaine.
J'aurois bien besoin aussi *d'une robe neuve*.
On n'a jamais fait avec toi.
Je vous en prie.
Parle-moi de cela une autre fois.
Je vous aimerai toujours comme moi-même.
Allez vous en, tu es une petite flatteuse.
(1873, ed. herzien door H.W. Bloem: p. 107)

Tussen 1793 (14e ed.) en 1873 zien we de volgende verschillen: 'vous' wordt 'tu', 'l'éventail' wordt 'le chapeau'; de familiale manier van praten verdwijnt: 'Hé! Je vous en prie' wordt 'je vous en prie'. De kolommen zijn verwisseld: in de oudere versie staat het Frans links, terwijl in de nieuwere versie, op de linkerkant van de pagina het Nederlands staat. In de negentiende eeuw lijkt de moedertaal in het leerproces van een vreemde taal meer centraal te staan.

1.3.3 Pierre-Joseph Baudet (1778-1858)

Baudet is een moderne onderwijzer die naast Frans ook wiskunde doceert. Hij komt uit Wallonië naar Deventer in 1797 en is de stamvader van een lange generatie docenten. Hij publiceert tientallen leerboeken zowel voor algebra, meetkunde als de Franse taal (Beckers & Kok Escalle 1998).

Hij begint met een eenvoudige grammatica in 1810 (*Principes abrégés de la langue française*) en vanaf 1834 geeft hij Franse leerboeken uit met als titel

¹⁷ Van het leven van Pieter Marin is weinig bekend. Zie daarover de onder noot 1 vermelde bijdragen van Pieter Loonen.

¹⁸ Melka (1994). Zie ook voetnoot 1.

¹⁹ De verschillen zijn door ons in *cursief* aangegeven.

Oefeningen, en wel in acht delen. Zijn leer- en oefenboeken kennen veel herdrukken bij De Lange in Deventer en zijn tegenwoordig nog wel in boekenkasten van oudere mensen te vinden²⁰. Uit de publicaties van Baudet krijgen we een idee van zijn didactische methode. Hij stelt de leerling centraal en gebruikt een inductieve methode, met directe vragen aan de leerlingen, zodat de leerling zelf de regels en principes in een bepaalde context kan ontdekken en goed kan toepassen. Observeren, onthouden, herhalen, met als resultaat progressie in het leerproces, zijn de etappes die hij voorstelt. Dat is goed te zien in het volgende fragment:

Dans le cours de cet ouvrage, j'ai tâché de répandre des notions utiles, et de fournir à la jeunesse une occupation agréable. Je n'hésite pas à m'appliquer ce vers de Boileau: c'est par là que je vau, si je vau quelque chose. La plupart des thèmes et des versions contiennent des choses instructives, et je n'ai pas craint de partager l'attention des élèves, en leur faisant appliquer les règles de la grammaire à des phrases dont le sens les intéresse. Cette méthode réunit le double avantage de faire retenir en même temps les choses et les expressions, et de fournir un aliment à l'esprit. La traduction de phrases oiseuses ennuie et laisse la tête vide, chose qui dans les heures de loisir laisse trop de prise à l'imagination. Il importe que les jeunes gens trouvent dans leur travail un attrait qui occupe leur esprit quand ils sont seuls....' (*Oefeningen / Exercices* VI 1836: iv-v).

2 De leerboeken

Welke boeken werden gebruikt om Frans te leren en wat was de plaats van het grammaticaonderwijs hierbij? Voor welk publiek zijn de taalboeken bestemd?

2.1 *Dialogues, grammaires, méthodes*

Vanaf de zestiende eeuw hebben we boeken die een verzameling van samenspraken aanbieden als leermethode. De centrale plaats van dialogen/samenspraken is opvallend. De overgrote meerderheid van de boeken bevatten uitsluitend dialogen/samenspraken zonder woordenlijsten of grammaticaregels. De werken van Gabriel Meurier bijvoorbeeld, zijn bestemd voor mensen werkzaam in de koophandel, maar ook voor schoolkinderen. De titels geven een goede indruk van de inhoud: *Devis familiers, propres à tous marchands, Propos puérils, ordinairement usez es écoles françoises, Le Perroquet mignon, La Guirlande des jeunes filles*. Deze werken, oorspronkelijk uitgegeven in Antwerpen in de zestiende eeuw, worden in de zeventiende eeuw herdrukt (of geplagieerd) en gebruikt in de Republiek.

De dialogen of samenspraken worden hardop gelezen, uit het hoofd geleerd en gespeeld als kleine toneelstukjes. Soms worden er als onderdeel van de dialogen toch grammaticale regels ingelast, zoals bijvoorbeeld in twee dialogen van de editie van 1659 van Parival²¹. In zijn voorwoord aan de lezer ('Au lecteur') legt hij uit dat hij dat op verzoek van zijn studenten deed. In een serie zinnestukjes, niet in de vorm van echte grammaticale regels, illustreert hij

---

²⁰ M.-C. Kok Escalle heeft boeken van Baudet uit de nalatenschap van inwoners van Deventer en van Friesland gekregen.

²¹ Dialogue 22. Contenant les observations grammaticales par ordre:109, et dialogue 23. Des articles et pronoms: 112.

bepaalde grammaticale problemen, bijvoorbeeld het gebruik van het lidwoord in het Frans – nog steeds een netelige kwestie. Je kunt hier bijna spreken van 'exercices structuraux avant la lettre'.

Al deze boeken zijn gericht op de praktijk, op de mondelinge taalvaardigheid, de spreekvaardigheid. De taal wordt geleerd om gesproken te kunnen worden. Die samenspraken kunnen eentalig zijn zoals het geval is bij de boekjes van Parival, maar tweetaligheid (Nederlands/Frans) en meertaligheid komen vaak voor, in het bijzonder in de zestiende eeuw, misschien omdat ze voornamelijk voor (reizende) handelslieden bestemd waren. De beroemdste van deze meertalige boeken is het *Vocabulaire* (1511) van Berlaimont. Het oorspronkelijk Frans/Nederlandse (français/flamand) werk verschijnt in acht talen (Latijn, Frans, Nederlands, Duits, Spaans, Italiaans, Engels en Portugees) onder de titel *Colloquia et dictionariolum octo linguarum* (Delft, 1598) en wordt tot 1759 in Nederland, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, Engeland, Italië en Polen (aangepast) herdrukt²².

In de zeventiende en achttiende eeuw zien we een voorkeur voor tweetaligheid en zelfs voor eentaligheid, zoals bij Parival. De samenspraken zijn dan meer bestemd voor het leren van één vreemde taal en de boeken kunnen eentalig zijn, met soms uitleg en opmerkingen in het Nederlands. Toch zien we dat auteurs als Marin (Franse en 'Nederduitse' talen), Holyband²³ (Engels en Frans, Frans en Nederlands) en Mauger pretenderen dat via hun boeken twee talen geleerd kunnen worden, bijvoorbeeld Frans door Nederlandstaligen en Nederlands door Franstaligen: Reboullet (1992) noemt dit soort boeken 'manuels reversibles'. In de negentiende eeuw zien we een terugkeer van de meertalige boeken, met in het bijzonder veel tweetalige en drietalige, in de vorm van gidsen of handboeken voor conversatie (Peel 1861). Maar de handboeken voor kooplieden van Calisch et al. (1875) en van Bellenger et al. (1883) zijn in vier of zes talen, waarschijnlijk omdat dat soort taalboeken, zoals in de zestiende eeuw, als vademecum diende voor kooplieden die handel dreven met alle Europese landen en dus ook uitdrukkingen moesten kunnen gebruiken in het Deens, Spaans of Portugees.

Samenspraken komen, naast een onderdeel gewijd aan grammaticale regels, ook voor in leerboeken die als *grammaire* en/of *méthode* aangeboden worden, zoals in de achttiende en de negentiende eeuw de *méthode familière* van Marin of Cazelles. Deze combinatie van samenspraken en grammaticale regels vinden we al in sommige taalleerboeken van de zeventiende eeuw²⁴; dat lijkt in overeenstemming met de belangstelling voor grammatica die kenmerkend is voor de zeventiende eeuw (Minerva 2000).

In deze boeken is er dus een combinatie van regels en principes met de toepassing ervan in zinnen; de voorbeelden geven het gebruik van de taal in context aan. Het leren van de taal wordt gezien als een kwestie van zowel praktijk als theorie. Er is duidelijk een bewustwording van het nut van de regels, de principes, de grammatica in het leren van een vreemde taal. Zoals opgemerkt wordt door De Clercq et al. (2000: xii), wordt in de loop van de zeventiende

---

²² Zie Colombo Timelli & Minerva (2008).

²³ Naamsvarianten: Holyband, Hollyband of Desainliens.

²⁴ De boeken van Duez (1639), Holyband/Desainliens (1664), Delamyvoye (1668), La Grue (1669), Mauger (1700) zijn bijvoorbeeld grammatica's die dialogen/samenspraken bevatten; de titel van De Fenne (1690) geeft dit duidelijk aan: *Entretiens familiers des règles et des fondemens de la langue françoise, entre un jeune gentilhomme et un maître de langues*.

eeuw in plaats van de 'méthode directe', de grammatica meer systematisch onderwezen met vaak een contrastieve benadering. Toch houdt de *méthode directe* zijn aanhangers en zien we een echt debat over de noodzaak van de grammatica bij het leren van een vreemde taal, hier het Frans: in het gedichtje op de titelpagina van *L'Anti-Grammaire of d'Oude Spraek-Konst verworpen* (1672/73) van Barthélemy Piélat is te lezen:

Sur L'Antigrammaire: Dizain
Peuples de l'un et l'autre Pole
Acourés ici promptement,
Et tous saisis d'etonnement
Vous trouveres sur ma parole,
Que pour parler français, il n'est plus necessaire
De courtiser si fort Madame la Grammaire.
Cet Autheur vous promet un moyen tout nouveau,
Plus certain & plus court, plus utile & plus beau,
Un moyen que l'on doit metre au rang des miracles,
Si de l'Antigrammaire on entend les oracles.
(Piélat 1672/73)

2.2 Het debat over het nut van de grammatica

Het debat over het nut van de grammatica loopt gedurende de hele periode door, van de zestiende tot de negentiende eeuw. De vraag is hoe men eigenlijk een vreemde taal leert.

Piélat pleit voor een *anti-grammaire*, omdat hij zich richt tot leerlingen die geen Latijn hebben gehad, maar hij geeft toch wel grammaticale elementen aan. Mauger, die zelf geen *anti-grammairien* is, stelt voor om de grammaticale regels op een eenvoudige manier uit te leggen. Veel van de taalmeesters die taalboekjes schrijven beschouwen de grammaticale regels als een middel om de taal beter te leren beheersen. Ze zijn niet geïnteresseerd in spraakkunst als wetenschap. Marin, Casquet, Cazelles in de achttiende eeuw geven wel aandacht aan de principes van de taal, maar leggen toch de nadruk op de praktijk van het spreken, het leren communiceren. Als voorbeeld van de ambivalentie ten opzichte van het nut van de grammatica kunnen we Cazelles noemen.

In zijn dialogen over de school en over de Franse taal, illustreert Cazelles (1809: 138-144, 1854: 121-125) de twee manieren om de taal te leren; hij onderstreept het nut van 1. uit het hoofd leren en actief de taal spreken, wat de leerling doet en 2. het leren van de grammaticaregels, het doel van de meester.

In de dialoog over de school, tussen de meester en de leerling, staat het vertalen centraal. Nadat de leerling een tekst heeft vertaald, moet hij deze goed kunnen lezen - "il faut lire plus doucement et plus distinctement" (1854: 123). Hij moet ook in staat zijn om een grammaticale analyse ervan te kunnen maken - "expliquez mot à mot [...] dites moi pourquoi ce verbe régit l'autre au subjonctif et par quelle règle" - (id.). Voor de meester zijn vertalen en grammaticale uitleg essentieel - "Pour apprendre une langue à fond, il faut lire, traduire, expliquer les règles" (id.). De leerling onderstreept meer de praktijk van het uit het hoofd leren van woorden en zinnen die herbruikt kunnen worden :

Je crois que la seule manière d'apprendre vite une langue, c'est de mettre en pratique dans la conversation, tous les mots, les dialogues, et les phrases que l'on a appris par cœur (Cazelles 1854: 123).

Het leren spreken wordt bevorderd door dialogen uit het hoofd te leren, maar ook door in het Frans met iedereen en over alles te durven spreken, in plaats van de moedertaal te gebruiken:

Vous avez raison, mon enfant, il faut parler hardiment avec tout le monde et sur toutes sortes de sujets, en évitant de parler toujours votre langue maternelle (Cazelles 1854: 123).

De beste aanpak voor het leren van een vreemde taal is duidelijk te zien in het lesmateriaal zelf, in de dialogen die de leerling leert (Minerva 1996). Het beste is het combineren van enerzijds de kennis van de grondregels en anderzijds het actief leren spreken van de taal. Het goed leren lezen en spreken is toch ook deels afhankelijk van de kwaliteit van de meester en is in ieder geval niet voldoende om de Franse taal 'in den grond te leren'. In de dialoog over de Franse Taal (1809: 150-155; 1854: 126-130) wordt aangegeven dat men daarvoor naar een andere school moet gaan, 'waar men de talen naar de gronden onderwijst, [... door te beginnen] met de verbuigingen der zelfstandige naamwoorden te leeren, de vervoegingen der werkwoorden en de voornaamste regelen der woordschikking' (130), want

*Vous ne savez pas même lire ... Je crois que votre maître ne sait pas lire lui-même ...*²⁵

C'est bien malheureux que la plupart des maîtres ne comprennent pas que quand on saurait des volumes entiers de dialogues et de phrases, on n'en serait guère plus avancé, lorsqu'il s'agiroit de discourir en société ou d'écrire.

Ils devroient considérer plutôt que ce n'est qu'à force d'expliquer et de traduire, tant d'une façon que de l'autre, qu'on apprend une langue. (Cazelles 1809: 154-155; 1854: 129).

Het lijkt duidelijk dat de taalmeester op alle fronten actief wil zijn: wel uit het hoofd leren, maar toch ook proberen regels te leren ontdekken. Pas aan het einde van de negentiende eeuw wordt het vreemde-talenonderwijs als een vak gezien, met wetenschappelijke componenten. Na de invoering van de wet op het universitaire onderwijs in 1876 wordt het een universitaire discipline die ondersteunend kan zijn voor het middelbare schoolonderwijs.

Toch blijft er bij sommige auteurs in die periode een terughoudende attitude bestaan ten opzichte van de grammatica. Het leren van een vreemde taal wordt lang niet door iedereen gezien als een taalkundige of wetenschappelijke bezigheid. Zie bijvoorbeeld de tekst van de volgende dialoog:

Que voulez-vous apprendre ?

- Je voudrais étudier la langue française
- Désirez-vous aussi étudier la grammaire ?
- Non, seulement la conversation et la correspondance commerciale.
- Qu'ai-je besoin de grammaire ? C'est bon pour ceux qui ont l'intention de subir un examen

(Droz 1869/1870: 75).

---

²⁵ Deze zin, door ons *in cursief* weergegeven, verdwijnt in de editie van 1854; waarschijnlijk was de opmerking toen niet meer geloofwaardig wegens de professionalisering van het beroep van onderwijzer in de loop van de negentiende eeuw.

Of grammatica nuttig is of niet, hangt natuurlijk af van de doeleinden bij het leren van de vreemde taal - het Frans - en die doeleinden kunnen verschillen naar gelang de taalgebruikers, wat nu de vraag oproept: voor wie werden die taalboeken geschreven?

2.3 Voor wie zijn de taalboeken bestemd ?

Aan de hand van verschillende titels kunnen we ons een idee vormen van het publiek waarvoor de boeken geschreven zijn. Het bestaat uit verschillende groepen. Gabriel Meuriers *Le perroquet mignon des petits enfants, françoys-flamen* (Rotterdam, 1601) is bedoeld voor zeer jonge kinderen (5-6 jaar), en voor iets oudere kinderen die al naar school gaan (6 tot 10 jaar) zijn er *Les Propos puerils ordinairement usez es escoles Françoises [...] Kinder Redenen, fransoys ende duytsch* (Rotterdam, 1597). Meurier schrijft ook dialogen speciaal voor meisjes: *La Guirlande des jeunes filles en françoys et en flamen [...] Het Kranske der jonge dochters...* (Rotterdam, 1606). Dat soort werken, speciaal voor meisjes, is betrekkelijk zeldzaam in de zeventiende en aan het begin van de achttiende eeuw, zoals Zacharias Heyns benadrukt in het voorwoord aan de lezer van zijn *Nouvelle guirlande des jeunes filles [...] Het nieuwe Cransken der Jonge Dochteren* (Delft, 1644, 1653):

Avertissement au lecteur

Ceux qui enseignent les garçons, ont toujours & de tout temps, esté mieux pourvus que ceux qui avec leurs espouses ont pris la charge d'y instruire les fillettes, lesquelles jusqu'à maintenant ont esté tres mal pourvues de livres, pour s'exercer en la dite Langue, tellement qu'il a fallu s'ayder d'autres Dialogues, qui la pluspart pour propres & duysants qu'ils sont au sexe masculin, sont neanmoins impropres & non convenables au féminin : ne parlant que de choses viriles, comme de jouer à la paume, de brider et picquer un cheval, de traffiquer à la Bourse ou sur la mer, de s'equiper à la guerre, & autres semblables propos (Heyns 1653: Avertissement au lecteur).

Bij de werken van Piélat, Mauger, Marin, Cazelles vindt men slechts enkele dialogen voor meisjes of vrouwen. Pas in de negentiende eeuw zien we weer veel speciaal voor meisjes geschreven taalboeken. De boeken van Mme van Meerten-Schilperoort (1827), Madame de V. (1804) of Franceschini (1803) zijn bestemd voor jonge meisjes van de aristocratie of hoger burgerij, geïnspireerd door *le magasin des enfants* van Madame de Beaumont (1758), of een vertaling ervan²⁶.

De dialogen van Parival zijn bedoeld voor privé-onderwijs aan studenten of volwassenen of voor zelfstudie. Claude Mauger die nooit gewerkt heeft in de Republiek, maar wiens grammatica en dialogen tot het midden van de achttiende eeuw²⁷ verschillende Nederlandse edities gekend hebben, richt zich ook op een volwassen publiek, bijvoorbeeld studenten bezig met hun educatiereis of jonge aristocraten op hun Grand Tour. In zijn *Anti-Grammaire* (1673) probeert Piélat, zoals blijkt uit de titelpagina van zijn boek²⁸, een breder publiek te bereiken: enerzijds volwassenen voor zelfstudie, anderzijds schoolkinderen. Voor deze

²⁶ *Le magasin des enfants* vond grote aftrek in de Noordelijke Nederlanden, zie Van Dijk & Montoya (2002).

²⁷ Zie bijvoorbeeld Mauger (1687) en (1744); onder verschillende titels (*Nouvelle méthode, Grammaire, Nouvelle grammaire*) verschenen er edities tot 1820.

²⁸ '... Pielat. Seer bequaem voor alle Spraek-en Schoolmeesters, en alle Liefhebbers der Talen, om de Fransche en Nederduytsche Tale te leeren'.

twee categorieën biedt hij twee verschillende niveaus: *dialogues of samenspraecck* voor de eerstgenoemden en voor het lagere niveau (qua inhoud duidelijk voor scholieren bestemd) *entretiens of praetjes*.

Er is hier al sprake van zoiets als een progressieve methode. In de achttiende eeuw is dit het kenmerk van de methode van Marin, die zelfs drie niveau's biedt voor het leren van de twee talen Nederlands en Frans. De *Méthode familière* (1698) is voor beginners, de tweede stap wordt gevormd door de *Nouvelle méthode* (1694) en tenslotte is er voor de gevorderden de *Nouvelle grammaire française* (1704). Bovendien komt er als voorbereiding op zijn methode een boek uit onder de titel *Phrases faciles très nécessaires 'pour faire traduire aux commençants avant de les mettre aux thèmes de la méthode familière de P. Marin, nouvelle édition revue et corrigée, Leiden chez du Mortier 1804'*.

In de negentiende eeuw geven de auteurs meestal aan dat zij met een gradatie rekening houden, iets waar het schoolsysteem eigenlijk om vraagt. Zo bestaan de *Oefeningen* van Baudet uit acht delen. De methodes van Engelberts Gerrits²⁹, Van der Hoeven³⁰ en Faisely³¹ die vanaf de jaren '40 tot in de jaren '90 in een groot aantal edities uitkwamen, bestaan uit drie of vijf lees- en oefenboeken (1er, 2^e, 3^e livre de lecture, d'exercices etc...). Wat in de achttiende eeuw in gang gezet is, wordt in de late negentiende eeuw eigenlijk voortgezet in 'de methode directe'³², geïnspireerd door F. Gouin³³ en door verschillende leerboeken³⁴ ondersteund.

3 Contrastieve benadering en identiteitsproces

Deze taalboeken en in het bijzonder de dialogen/samenspraken bieden naast het leren van de vreemde taal niet alleen informatie over het land van de doeltaal, Frankrijk, maar ook over het land van de leerlingen, te weten Nederland. Ze doen ook aan beeldvorming betreffende deze twee landen en hun inwoners. Het is interessant om na te gaan in welke mate dit gegeven heeft kunnen bijdragen aan het identiteitsproces van de leerlingen. Naast kennis van de vreemde taal, land en volk wordt kennis van de moedertaal, van het eigen land, zijn geschiedenis en cultuur bijgebracht.

---

²⁹ Engelberts Gerrits, *Livres de lecture*, vanaf 1825 met veel herdrukken bij Portielje te Amsterdam uitgegeven. De boeken voor beginners worden gevolgd door een 2^e en 3^e lees/leerboekje.

³⁰ Naast zijn *Grammaire française* (1846) publiceert Van der Hoeven *De Beginzelen der Fransche Taal gemakkelijk gemaakt voor jonge kinderen* (1842), in drie stukjes, tientallen jaren herdrukt, en in 1852 voor middelbare scholieren de *Manuel de lecture et de version française* ook in drie delen.

³¹ De *Exercices de lecture et de conversation* van Faisely verschijnen in drie series van 1876 bij Blomhert & Timmerman te Nijmegen.

³² Zie *Documents Sihfles 12*, 1993.

³³ Vgl. Germain (1995). In *Essai sur une réforme des méthodes d'enseignement. Exposé d'une nouvelle méthode linguistique. L'art d'enseigner et d'étudier les langues* (1880) heeft Gouin (1831-1896) zijn empirische en rationalistische methode uitgelegd.

³⁴ Bijv. *Cours de langue française* in zes delen van J.S. Piquet & J.N. Valkhoff, Groningen, 1880-1881: Noorhoff & Smit; *Cours de langue d'après la méthode intuitive* in drie delen van V.A. Seket, Groningen, 1894-1896: P. Noordhoff.

3.1 Kennis van de vreemde taal, land en volk

De taalmeester die ten behoeve van zijn leerlingen dialogen geschreven heeft, maar ook teksten voor dictees en vertalingen heeft uitgekozen, biedt hiermee informatie over Frankrijk: het land, zijn steden, zijn bezienswaardigheden, en ook sommige typische gewoontes. Parival waarschuwt in de laatste samenspraak van zijn bundel, 'Du voyage de France' tegen de Franse artsen:

- Les médecins français comme j'ai ouy dire à toutes maladies ordonnent incontinent la saignée.
- On saigne un malade autant de fois qu'il le peut endurer, mais dieu nous fera la grâce de ne tomber pas dans cette extrémité là.
- Le Tout Puissant nous gardera, s'il lui plaît, de mourir dans les pays catholiques, parce que l'on ne laisse pas enterrer les luthériens, ni dans les Eglises, ny dans les cimetières.
- Ne parlons pas de mourir, nous sommes encore trop jeunes
(Parival 1656)

Claude Mauger schetst in tien dialogen de verschillende etappes van een buitenlandse reiziger in Frankrijk op weg naar het destijds populaire Blois. In de zeventiende eeuw is de Val de Loire erg in trek: daar zou je goed Frans kunnen leren. Het is er ook minder druk en minder gevaarlijk dan Parijs. Er zijn mooie kastelen en niet te vergeten uitstekende wijn. In de negentiende eeuw komt in de leerboeken vooral Parijs in beeld als de plek waar je naar toe moet gaan, bijvoorbeeld in *Voyage à Paris* van Ploetz (1869) en in *Causeries parisiennes* van Peschier (1871).

De kennis van land en volk die men in de dialogen tegenkomt, is vrij summier en berust vaak op stereotypen, maar de leerlingen worden ook stevast aangemoedigd die kennis uit te diepen door het lezen van Franse boeken. Moderne romans worden aanbevolen in de dialogen van Mauger. In de taalboeken van de achttiende eeuw gaat de voorkeur uit naar geschiedkundige boeken en de werken van grote namen van het Franse classicisme zoals Molière, Racine, Boileau, La Fontaine, Fenelon. In de negentiende eeuw worden deze auteurs nog steeds aanbevolen, maar dan geïntegreerd in de taalmethodes zelf en meestal in de vorm van uittreksels.

De geschiedenis van het land en aspecten van de staatsinrichting worden ook niet vergeten: Mauger geeft als laatste van zijn dialogen voor gevorderden een *Discours sur le véritable Etat de la France*. Die telt niet minder dan 20 bladzijden (ed. 1700: [...] *comme elle est à présent gouvernée sous Louis 14. En l'an 1673*; ed. 1744: [...] *comme est elle à présent gouvernée sous Louis XV*). Marin van zijn kant geeft in zijn *Nouvelle méthode* vanaf 1712 een dialoog (de 23e: 277-303) 'van de Nederlandse Historie' over de Republiek en de geschiedenis van de Verenigde Provinciën. Via de Franse les wordt er dus, naast het leren van de vreemde taal en cultuur, ook iets over eigen taal en cultuur aangeboden. Daarmee wordt er een bijdrage geleverd aan de kennis van moedertaal, het eigen land, en de eigen geschiedenis en cultuur.

3.2. Kennis van de moedertaal, van het eigen land, zijn geschiedenis en cultuur

Door het leren van de vreemde taal wordt men aangespoord om na te denken over de moedertaal, door middel van een contrastieve aanpak en vergelijkingen.

De kennis van eigen land en cultuur komt vaak aan de orde via een summier behandeling van de geografie en de geschiedenis van Nederland die in

de voorbeelden en in (oefen)teksten voorkomen. Er zijn ook samenspraken met als onderwerp een rondreis in Nederland, een soort spiegelbeeld van de reis naar Frankrijk, zoals bij Parival die naast de al genoemde *Voyage de France*, een *Voyage par la Hollande et les Provinces-Unies* biedt, met beschrijvingen van de belangrijkste steden van de Republiek (eigenlijk zou je het een zeer beknopte versie van zijn *Délices de la Hollande* kunnen noemen).

Baudet gebruikt ook veel teksten die iets vertellen over eigen land en eigen geschiedenis, via reisbrieven geschreven vanuit verschillende provincies en via verhalen over historische gebeurtenissen, met elke keer een impliciet of expliciet commentaar op zowel het beeld van de Ander (de Fransen) als het zelfbeeld van de Hollanders. Zo geeft Baudet bijvoorbeeld in zijn *Oefeningen/ Exercices VI* ([1836], 7e ed. 1873: 107-108) ter vertaling een tekst van de abbé Raynal, een Franse filosoof van de Verlichting:

La république de Hollande offre en naissant un grand spectacle aux nations, et doit rester un puissant objet d'intérêt pour nous, et de curiosité pour notre postérité la plus reculée ... Les Hollandais ne faisaient pas toujours de grandes choses ; mais ils n'en faisaient pas d'inutiles.

Eén van de samenspraken van Marin (23e dialoog van Marin's *Nouvelle méthode* [sic] 1712), 'van de Nederlandse Historie', eindigt met een lofzang op stadhouder Willem de Derde die, 'avec une constante fermeté et un merveilleux génie', vele hindernissen heeft overwonnen.

Personne n'ignore que l'Europe lui doit la liberté & les autres avantages qu'elle tire de la Paix de Rijswijk.
Il est bien glorieux à nôtre République, d'avoir vu cette auguste assemblée se tenir sous ses auspices.
Toutes les puissances de la Chrétienté ont rendu par ce choix, un éclatant hommage à la bonne foi des Hollandois & à la douceur de leur gouvernement
(Marin 1712: 303-304).

Naast de Franse tekst staat de Nederlandse versie van de lofzang aan degene die 'met een wonderlijk vernuft, te boven is gekomen':

Hij heeft veel moeten vechten tegen 'tegenspoeden' maar 'Er is niemand onbewust dat Europa hem haar vrijheid en voordeelen die zij door de Rijswijkse vrede verkreegen heeft, verschuldigd is.
Het is een grote eer voor onze Republiek, zo een heerlijke vergadering onder dez zelfs beschutting te hebben gezien.
Al de machten des Christenrijks hebben door die verkiezing, een roemruchtig getuigenis van de trouwbaarheid der Hollanders, en van de zagmoedigheid hunner regeering gegeven
(Marin 1712: 303-304).

Zulke dialogen zijn ook te vinden in de methode van Cazelles, en bij elke nieuwe editie wordt de tekst aangepast aan de omstandigheden van de tijd, met bijvoorbeeld in de 20^e editie van 1854 de vermelding van het droogleggen van de Haarlemmermeer³⁵. De dialogen 18 tot en met 26 (uit 1809) hebben mede als

---

³⁵ In 1852 is de Haarlemmermeer drooggelegd.

doel de leerling kennis van de eigen actuele geschiedenis der Nederlanden bij te brengen³⁶.

Met beide soorten kennis wordt er gewerkt aan de constructie van de eigen identiteit door een positief zelfbeeld te schetsen tegenover het beeld van de ander.

3.3 Impact van deze kennis kan ambivalent zijn m.b.t. identiteitsconstructie

De twee beelden van het eigen volk en van het vreemde volk, beide met hun culturele karakteristieken, kunnen variëren. Tussen de zeventiende en de negentiende eeuw is er een ontwikkeling te bespeuren. In de zeventiende eeuw gaat het leren van de vreemde taal – het Frans – en de kennismaking met de vreemde cultuur soms gepaard met een poging tot assimilatie, zoals te zien is in het voorwoord van de *Antigrammaire* (1672/73) van Piélat; zij die dankzij het boek van Piélat de Franse taal geleerd hebben

[pourront] faire une bonne provision de livres François les plus rares ; & par ce moyen metamorphoser [leurs] esprits en des esprits François, autant qu'il en sera besoin pour [leur] profit, [leur] honneur, & [leur] plaisir.

Aan het einde van de achttiende eeuw en in de negentiende eeuw gaat het er niet zozeer om de leerlingen naast de Franse taal ook het Franse culturele model bij te brengen. Ze moeten vooral goede Nederlanders worden. In plaats van de kosmopoliet krijgen we een leerling met een gerichte vaderlandsliefde en een eerbiedige waardering voor het nationale erfgoed. Met de opkomst van de herwaardering van het nationale verleden, ontwikkelt zich een ambivalente positie tegenover de Franse taal en cultuur.

Zo komt er in Baudet, zoals we juist al zagen, als vertaal oefening een tekst van de Franse filosoof Raynal voor, om te laten zien wat voor een belangrijke rol de Republiek heeft gespeeld (*Oefeningen VI*, 1873, 7^e ed.: 107-108). Maar naast de verheerlijking van het glorieuze verleden door het lezen van Franse auteurs wordt er via het leren van de Franse taal ook gewerkt aan het kweken van vaderlandsliefde met de Fransen als 'repoussoir', zoals te zien is bij Engelberts Gerrits die als leestekst in een schoolboekje, een verhaal aanbiedt waarmee hij bij monde van een kind, de afschuw van de Nederlanders tegenover de Fransen, als verschrikkelijke onderdrukkers, verwoordt. Hij voert ook een jonge Amsterdammer op die bereid is met volle moed zijn vaderland tegen hen te verdedigen (*2e livre de lecture*, 1851, 6^e ed.: 67-69).

Met de boeken van onze taalmeesters wordt in het leerproces van de vreemde taal en cultuur de kennis van eigen land en cultuur constant in acht genomen. De contrastieve aanpak van de hedendaagse didactici van vreemde talen en culturen is niet echt nieuw.

Marin, wiens boeken zo lang worden gebruikt, is in deze een goede vertegenwoordiger van het comparatisme, zowel cultureel als taalkundig. Hij verkoopt zijn methode als geschikt om op een beredeneerde manier twee talen te kunnen leren: 'pour apprendre les principes & l'usage des langues française et

---

³⁶ De 18e dialoog begint met: 'En quelle République habitez-vous? Dans celle des Provinces-Unies, qu'on nomme actuellement Batave' (Marin 1809: 185); de 26e eindigt met de vermelding van de gevolgen van de Franse revolutie: 'Notre alliance avec les Français nous a aussi entraînés dans leur guerre avec l'Allemagne, qui vient heureusement d'être terminée...' (Marin 1809: 123).

hollandoise' (8e éd. 1812). En als extra gereedschap geeft hij een woordenboek waarmee men de geest van de talen weer kan geven want het omvat

tous les mots de l'usage avouez de l'Académie française & autres auteurs d'élite, exactement définis et clairement expliqués par des exemples qui découvrent le véritable génie de l'une et de l'autre langue (Marin 1768).

Het leren van een vreemde taal is dus een proces van reflectie over de vreemde taal, maar ook over de eigen taal en cultuur, en kan een bijdrage leveren tot de constructie van de identiteit van de leerling:

Chaque langue a ses misères et ses ressources ; chaque peuple a sa manière de voir et de s'exprimer. Il est donc souvent impossible de traduire une phrase mot-à-mot, soit qu'un mot d'une langue n'ait point d'équivalent dans une autre, soit qu'un peuple repousse comme inusitées des expressions approuvées par ses voisins (Baudet 1842: 5).

4 Besluit

Het onderwijs van de Franse taal heeft een lange traditie in Nederland, een traditie die teruggaat tot een periode waarin die taal nog geen schoolvak was. De drie 'taalmeesters' die we hierboven hebben behandeld, geven een goed beeld van de verschillende manieren waarop het Frans als vreemde taal werd onderwezen. Hun leerboeken richtten zich wel tot verschillende doelgroepen, maar desondanks laat een analyse zien dat de docent als voornaamste doelstelling had de praktische taalbeheersing; de behandeling van de grammatica is daaraan ondergeschikt. Via de informatie over zowel Frankrijk als Nederland droegen deze leerboeken en hun auteurs bij aan het bewustwordingsproces van de leerlingen, en ze speelden daarbij een rol als culturele bemiddelaars.

5 Bibliografie

Bronnen

- Baudet, P.J. 1810. *Principes abrégés de la langue française ou Elémens de grammaire*. Deventer.
- Baudet, P.J. [1836] 7e ed. 1873. *Oefeningen / Exercices VI*. Deventer.
- Baudet, P.J. 1842. *Oefeningen / Exercices VII*. Deventer.
- Cazelles, C. 1809. *Nouvelle méthode familière à l'usage de ceux qui veulent apprendre la langue française*. 6e ed., herzien door J. Van Bemmelen. Utrecht. 1854, 20e ed. herzien door D. Sluyter. Amsterdam.
- Droz, P.F. 1869/1870. *Méthode de langue et de conversation françaises*. Amsterdam.
- Ebrard du Casquet, J. 1792. *Entretiens du maître avec ses élèves*. Dordrecht.
- Engelberts Gerrits, G. 1825. *Livre de lecture*. Amsterdam.
- Heyns, Z. 1644, 1653. *Nouvelle guirlande des jeunes filles*. Delft.
- Marin, P. 1712. *Nouvelle méthode (sic) pour apprendre les principes & l'usage des langues française et hollandoise*. *Nieuwe Fransche en Nederduitsche Spraakwijze, vermeerderd met een uitvoerige Syntaxis, of Woordenschikking*. Amsterdam.

- Marin P. 1793. 1873. *Méthode familière pour ceux qui commencent à s'exercer dans la langue française*. Amsterdam.
- Marin, P. 1768. *Groot Nederduitsch en Frans woordenboek [...] Grand dictionnaire hollandois et françois [...]*. Rotterdam.
- Mauger, C. 1687. *Nouvelle méthode exacte et facile [...] avec les dialogues françois et flamends*. Utrecht.
- Mauger, C. 1700. *Grammaire française et flamende de Claude Mauger. Avec les dialogues du même auteur. Augmentez de nouvelles reflexions et modelles de lettres pour s'exercer tant en la traduction qu'en la composition*. Leiden.
- Mauger, C. 1744. *Les Dialogues françois et flamands de Claude Mauger [...] avec une nouvelle méthode...* Maastricht.
- Parival, J.-N. 1656. *Histoires tragiques de nostres temps, arrivées en Hollande et quelques dialogues françois, selon le langage du temps*. Leiden.
- Parival, J.-N. 1659. *Dialogues françois selon le langage du temps*. Leiden.
- Piélat, B. 1672/73. *L'Anti-Grammaire of d'Oude Spraek-Konst verworpen*. Amsterdam.

Secundaire literatuur

- Beckers, D.J. & M.-C. Kok Escalle. 1998. *Pierre-Joseph Baudet (1778-1858) instituteur modèle de la première moitié du XIXe siècle*. Report No. 9816 (Augustus 1998).
- Colombo Timelli, M. & Minerva, N. 2008. 'Apprendre/enseigner par l'exemple: outils plurilingues pour la communication internationale (XVIe-XIXe siècle)'. G. Zarate, D. Lévy & C. Kramsch (red.), *Précis du plurilinguisme et du pluriculturalisme*. Paris: 395-401.
- De Clercq, J. 1997. 'Gabriel Meurier, een xvie-eeuws pedagoog en grammaticus in Antwerpen'. *Meesterwerk* 10: 29-46.
- De Clercq, J. 2000. 'La Grammaire française de Gabriel Meurier'. J. De Clercq, N. Lioce & P. Swiggers (red.), *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*. Leuven: 237-276.
- Dijk, S. van & A.C. Montoya. 2002. 'Madame Leprince de Beaumont, Mademoiselle Bonne en hun Nederlandse lezers'. *De Achttiende Eeuw* 34: 5-32.
- Dodde, N.L. 1997. 'Franse scholen van 1482 tot 1857'. *Meesterwerk* 9: 2-7.
- Dodde, N.L. & Esseboom, C. 2000. 'Instruction and Education in French Schools. A Reconnaissance in the Northern Netherlands 1550-1700'. J. De Clercq, N. Lioce & P. Swiggers (red.), *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*. Leuven: 39-60.
- Els, T. van & M. Knops. 1992. 'Teaching of Foreign Languages in the Low Countries'. J. Noordegraaf, K. Versteegh & K. Koerner (red.), *The History of Linguistics in the Low Countries*. Amsterdam/Philadelphia: 355-381.
- Frijhoff, W. 1986. 'Modèles éducatifs et circulation des hommes: les ambiguïtés du second Refuge'. J.A.H. Bots & al. (red.), *La Révocation de l'Edit de Nantes et les Provinces-Unies 1685*. Amsterdam: 51-75.
- Frijhoff, W. 1989. 'Le français et son usage dans les Pays-Bas septentrionaux'. *Documents Sihfles* 3: 1-8.
- Frijhoff, W. 1989. 'Verfransing? Franse taal en Nederlandse cultuur tot in de Revolutietijd'. *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 104: 592-606.
- Frijhoff, W. 1990. 'L'usage du français en Hollande, 17e -19e s. Propositions pour

- un modèle d'interprétation'. *Etudes de Linguistique appliquée* 78: 17-26.
- Frijhoff, W. 1998. 'Des origines à 1780. L'émergence d'une image'. *Histoire de la diffusion et de l'enseignement du français dans le monde. Le français dans le monde. Recherches et applications*: 8-19.
- Germain, C. 1995. 'Les fondements psychologiques et linguistiques de la méthode des séries de François Gouin (1880)'. *HEL* 17,1:115-141.
- Hassler, G. 1991. 'Enseignement de la langue et formation de la pensée: un objectif "idéologique" de l'enseignement du français au XVIIIe et début du XIXe siècle'. *Documents Sihfles* 8: 109-119.
- Kok Escalle, M.-C. 1994. 'La langue française et son enseignement aux Pays-Bas dans la période dite française (1795-1813): l'exemple de Deventer'. *Documents Sihfles* 14: 160-167.
- Kok Escalle, M.-C. 1995. 'Des rapports entre langue et religion: quelques réflexions pour esquisser une problématique'. *Documents Sihfles* 16: 98-107.
- Kok Escalle, M.-C. & M. van Strien-Chardonneau. 2005. 'Apprentissage de la langue et comparatisme culturel en Hollande : le métier de maître de langue XVIIe-XIXe siècles'. *Documents SIHFLES* 33-34: 120-143.
- Loonen, P.L.M. 1993. 'Nathanael Duez as an example of a distinguished language master in the seventeenth century'. J. Noordegraaf & F. Vonk (red.), *Five hundred Years of Foreign Language Teaching in the Netherlands 1450-1950*. Amsterdam: 57-66.
- Loonen, P.L.M. 1995. 'Nathanel Duez: Biography and a First Bibliography'. *Meesterwerk* 3: 2-15.
- Loonen, P.L.M. 1997a. 'Is die P. Marin onsterfelijk?' – Het succes van een vergeten taalmeester'. *Meesterwerk* 8: 14-21.
- Loonen, P.L.M. 1997b. 'Marin als maat voor de Franse les: een verkenning'. *Meesterwerk* 10: 23-28.
- Loonen, P.L.M. 2000. 'The influence of the Huguenots on the Teaching of French in the Dutch Republic during the 17th century'. J. De Clercq, N. Lioce & P. Swiggers (red.), *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*. Leuven: 317-333.
- Lunsingh Scheurleer, Th. H., C.W. Fock & A.J. van Dissel. 1992. *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*. Leiden.
- Meeus, H. 2000. 'Peeter Heijns, a French Schoolmaster'. J. De Clercq, N. Lioce & P. Swiggers (red.), *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*. Leuven: 301-316.
- Melka, F. 1994. 'L'influence des grammaires latines et de la grammaire de Port-Royal sur la *Nouvelle Méthode* de Pieter Marin de 1718'. *Documents Sihfles* 14: 168-176.
- Minerva, N. 1996. *Manuels, maîtres, méthodes. Repères pour l'histoire de l'enseignement du français en Italie*. Bologne: CLUEB.
- Minerva, N. 2000. 'Modèles et moyens de la réflexion morphologique en Italie au XVIIe siècle: les parties du discours de la langue française inscrites aux Italiens'. J. De Clercq, J., N. Lioce & P. Swiggers (red.), *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*. Leuven: 97-127.
- Riemens, K.-J. 1919. *Esquisse historique de l'enseignement du français en Hollande du XVIe au XIXe siècle*. Leiden.
- Reboulet, A. 1992. 'Hollyband ou l'archétype'. *Documents Sihfles* 9: 1-4.
- Swiggers, P. 1998. 'Franse grammatica's uit Straatsburg, eind zestiende – begin zeventiende eeuw'. *Meesterwerk* 11: 11-22.
- Swiggers, P. & J. De Clercq. 1995. 'Franse grammatica en taalonderwijs in de

'Lage Landen' tijdens de zestiende en zeventiende eeuw – Bronnen, achtergronden, produktie, analytische typologie'. *Meesterwerk 4*: 25-35.
Het tweede eeuwfeest van Deventer's Athenaeum. 1830. Deventer.